

УДК 343.133.3

О. Торбас,аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА ЗА ЧИННИМ КПК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Одним із основних завдань кримінального процесуального законодавства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК 2012 р.). Відповідно, задля реалізації цього завдання уповноважені органи повинні чітко дотримуватись норм чинного законодавства та вимагати цього від осіб, які тим чи іншим чином залучаються до кримінального провадження. Така чіткість вимагається від посадових осіб як під час проведення тих чи інших процесуальних дій, так і під час оформлення відповідної процесуальної документації. Особливе місце посідають підсумкові процесуальні документи, серед яких обвинувальний акт – один із найважливіших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми завершення досудового розслідування складання обвинувального висновку (за чинним КПК України – обвинувальним актом) досліджувалися багатьма вченими та практиками України та Російської Федерації, серед яких варто виділити таких науковців, як Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, Ю.Н. Белозьоров, Н.Л. Боржецька, С.А. Громов, З.Д. Еникеев, С.П. Ефімічев, М.О. Майгур, В.П. Натисків, С.К. Пітерців, А.Б. Соловійов, В.Ф. Статкус, М.С. Строгович, Ф.Н. Фаткулліна, А.Г. Халіулін, М.А. Чельцов, С.А. Шей-фер, В.Н. Шпилем, П.С. Елькінд, Н.А. Якубович та ін.

Мета і завдання дослідження. У зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України виникла потреба проаналізувати структуру обвинувального акта та виділити особливості у порівнянні із структурою обвинувального висновку, яка була зазначена в КПК України 1960 р.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

– проаналізувати напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених, які стосуються вказаного питання;

– охарактеризувати основні складові частини обвинувального акта, які зазначені в ст. 291 КПК України.

Виклад основних положень. Обвинувальний акт (за КПК 1960 р. – обвинувальний висновок) являє собою кримінально-процесуальний акт, в якому відображено рішення слідчого, затверджене прокурором, чи самого прокурора про закінчення досудового слідства і направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про винність обвинуваченого [1, с. 164]. Він є найважливішим гарантом захисту прав і законних інтересів обвинуваченого та всіх інших учасників процесу, слугує юридичним фактом, суттєво розвиваючим процесуальні правовідносини.

Аналізуючи структуру обвинувального акта, варто відмітити, що більшість вчених підтримують загально прийняте виділення двох частин обвинувального акта: описову та резолютивну частини [2, с. 516; 3, с. 416; 4, с. 158]. Саме така структура обвинувального висновку зазначалась в ст. 223 КПК України 1960 р. Можна дійти висновку, що підхід із виділенням двох частин найбільш

повно відповідав структурі обвинувального висновку, який складав слідчий, керуючись відповідними положенням КПК 1960 р. Однак варто зазначити, що у ч. 2 ст. 291 КПК України чітко зазначаються лише відомості, які мають бути зазначені у обвинувальному акті. Перше, що можна помітити, порівнюючи цю статтю із аналогічним положенням КПК 1960 р., є відсутність законодавчо врегульованого поділу обвинувального акта на складові частини. Чинний кримінальний процесуальний закон зазначає лише пункти, які мають міститися у обвинувальному акті. І така зміна виглядає не цілком логічно. Будь-який процесуальний документ повинен мати чітку внутрішню структуру, яка відповідає логіці викладення матеріалу та допомагає уповноваженій посадовій особі при його складанні. Відсутність чіткої регламентації дещо збиває з пантелику як досвідчених працівників, так і тих слідчих, які відносно недовго займаються практичною діяльністю.

Аналізуючи структуру кримінального акта, достатньо легко відокремити лише вступну частину (найменування кримінального провадження, відомості про підозрюваного, потерпілого тощо). Описова та резолютивна частини тісно переплітаються, а отже розмежувати їх неможливо. Так, порівнюючи відповідні положення КПК 1960 р. та КПК 2012 р., можна помітити, що майже в самому початку обвинувального акта слідчий повинен вказати анкетні відомості обвинуваченого, що за старим КПК було складовою частиною резолютивної частини. Виклад же фактичних обставин кримінального правопорушення вказується пізніше. Також можна відмітити, що вимога викласти в обвинувальному акті фактичні обставини правопорушення зазначена в тому самому пункті, який вимагає від слідчого також вказати на правову кваліфікацію кримінального діяння, що за КПК 1960 р. було елементом резолютивної частини обвинувального висновку. Отже, можна зробити висновок, що якщо

виклад обставин та кваліфікація діяння містяться в одному пункті ч. 2 ст. 291 КПК, то і розділяти описову та резолютивну частини недоцільно. Більше того, з огляду на те, що при кваліфікації правопорушення слідчий лише зіставляє діяння із відповідною статтею закону про кримінальну відповідальність можна дійти висновку, що описова частина повністю поглинає резолютивну частину. В той же час достатньо чітко прослідковується та частина обвинувального акта, в якій зазначається перелік додатків, які будуть направлені до суду разом із даним процесуальним документом.

Таким чином, дослідивши думки різних вчених щодо визначення складових частин обвинувального акта, проаналізувавши відповідні положення КПК 1960 р. та КПК 2012 р., можна дійти висновку, що чинний КПК передбачає три складові частини обвинувального акта: вступну, описову та додатки.

Вступна частина обвинувального акта повинна включати в себе відомості, які зазначені у п. 1-3 ч. 2 ст. 291 КПК. До них належать: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство, а також відомості про повідомлення цим особам про підозру із зазначенням правової кваліфікації правого правопорушення); анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство). В тому випадку, коли потерпілою являється юридична особа, в обвинувальному акті необхідно зазначити найменування такої юридичної особи, інформацію про реєстрацію тощо.

Варто зауважити, що хоча далі йде п. 4 ч. 2 ст. 291 КПК, який вимагає вказати прізвище, ім'я, по батькові та займані посади слідчого та прокурора, проте, як правило, ці відомості зазначаються в інших частинах обвинувального акта. Так, зазначена інформація

щодо слідчого міститься в самому кінці обвинувального акта разом із підписом відповідної посадової особи. Відомості щодо прокурора, як правило, міститься поряд з його підписом, який затверджує даний документ перед вступною частиною. Ст. 291 КПК, вказуючи, які саме відомості мають міститися в обвинувальному акт, не вимагає дотримання певної послідовності у їх викладенні. Тому такі структурні зміни відбуваються в межах чинного законодавства.

Далі варто охарактеризувати описову частину обвинувального акта. Вона складає центральну, найбільш об'ємну частину цього документу. І тут найголовнішим є викладення саме фактичних обставин кримінального правопорушення, про що йдеться у п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК, бо правильне їх викладення має велике значення не тільки для аргументації висновків слідчого, але і для дослідження обставин вчиненого кримінального правопорушення в суді, а також для реалізації прав підозрюваного на захист. Також до описової частини обвинувального акта можна віднести обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Також до описової частини обвинувального акта варто віднести відомості, що характеризують особу підозрюваного, хоча це прямо і не передбачено ст. 291 КПК. Так, ст. 91 КПК зазначає, що крім усіх інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, повинна встановити обставини, які характеризують особу обвинуваченого (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК). Як відомо, судовий розгляд кримінального правопорушення проводиться лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта (ч. 1 ст. 337 КПК). Таким чином усі ці відомості повинні бути відображені в обвинувальному акті.

Основою обвинувального акта є викладення предмета обвинувачення. У предметі обвинувачення слідчий опи-

сує усі дії (чи бездіяльність) підозрюваного, які мають кримінально-правове значення, та які, на його думку, були встановлені. Під час складання обвинувального акта слідчий може користуватися декількома способами викладення фактичних обставин. Однак у зв'язку з тим, що чинний КПК не вимагає від слідчого вказувати докази, на які він спирається при складанні обвинувального акта, найчастіше застосовується систематичний спосіб. Його суть полягає в викладенні фактичних обставин скоєного злочинного діяння в тій послідовності, в котрій вони мали місце в житті, тобто так, як розвивалася злочинна діяльність підозрюваних. Тож слідчий відображає хронологію кримінального правопорушення.

У випадках розслідування багатоепізодних кримінальних правопорушень особа, яка складає обвинувальний акт, може використовувати епізодичний спосіб, який полягає в викладенні фактичних обставин кожного окремого епізоду злочинної діяльності підозрюваного (підозрюваних). Вважається, що при епізодичному способі можуть застосовуватися різні способи викладення обставин кримінального правопорушення. Крім того, деякі науковці зазначають, що слідчий (прокурор) може самостійно обрати критерій (наприклад, за епізодами, співучасниками, місцем вчинення правопорушення тощо), за яким слідчий буде послідовно (за певною системою) вказувати обставини вчиненого кримінального правопорушення [5, с. 496].

Саме при аналізі цієї частини обвинувального акта можна помітити його найбільшу відмінність від обвинувального висновку – чинний КПК не вимагає від слідчого давати перелік та правову оцінку доказів, які вказують на винність особи, щодо якої велось досудове розслідування. Цілком очевидно, що відсутність необхідності надавати аналіз доказам в обвинувальному акті, перш за все, спрямована на підвищення неупередженості та об'єктивності суду під час судового розгляду. Суд повинен безпосередньо дослідити усі

докази, провести їх правову оцінку з дотриманням вимог ст. 94 КПК та прийняти обґрунтоване та вмотивоване рішення. В той же час викладення в обвинувальному акті думки слідчого (чи прокурора) може вплинути на суд при дослідженні доказів та, відповідно, прийняття кінцевого рішення. «Так, закон не вимагає аналізу доказів, наявних у справі, оскільки такий аналіз буде робити суд при вирішенні справи по суті. Обвинувальний акт – це лише позиція по справі сторони обвинувачення» [6, с. 87]. Цілком очевидно, що відсутність будь-якої вказівки на оцінку доказів стороною обвинувачення дозволяє суду абсолютно неупереджено підійти до розгляду справи по суті. Далі слідчий, керуючись вимогами п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК повинен після викладення фактичних обставин кримінального правопорушення вказати правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланнями на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення. Крім цього, згідно з відповідним положенням КПК, слідчий також зобов'язаний у цій частині обвинувального акта сформулювати обвинувачення.

У формулюванні обвинувачення повинні міститися такі відомості, як прізвище, ім'я, по батькові обвинуваченого, час, місце, спосіб вчинення злочинного діяння, ціль, мотив, мета, форма суб'єктивної сторони винної особи, кваліфікуючі ознаки, співучасники, характер та розмір шкоди, а також інші відомості, які впливають на кваліфікацію діяння. При цьому при формулюванні обвинувачення варто відображати лише основні біографічні відомості обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові), не переважуючи його зайвими відомостями про цю особу.

Далі в обвинувальному акті повинні міститися обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання (п. 6 ч. 2 ст. 291 КПК). При складанні цієї частини обвинувального акта варто використовувати відповідні положення КК

України, а саме ст. 66 та 67 КК. Як відомо, перелік обставин, що пом'якшують покарання, не є вичерпним, а отже слідчий може зазначити і ті обставини, які КК не встановлені. Проте таке формулювання означає, що визнати ті чи інші обставини такими, що пом'якшують покарання, може лише суд. В той же час це не є перешкодою для слідчого при складанні обвинувального акта.

Обставини, що обтяжують покарання, зазначені в ст. 67 КК України. Їх перелік є вичерпним та не може бути розширений одноособово слідчим. Проте варто зауважити, що якщо ці обставини являються кваліфікуючими ознаками злочинного діяння та вже були зазначені у обвинувальному акті, повторно їх зазначати не потрібно. Слідчий просто повинен зазначити, що обставини, які обтяжують покарання, встановлені не були.

Після зазначення цих ознак слідчий повинен вказати розмір шкоди, яка була завдана кримінальним правопорушенням (п. 7 ч. 2 ст. 291 КПК). При цьому уповноважена посадова особа в першу чергу повинна керуватися не власними переконаннями, а наявними доказами, які вказують на розмір та характер шкоди. До них можна віднести різні чеки, квитанції щодо виконання робіт з усунення завданої шкоди, квитанції щодо лікування особи, яка отримала певні тілесні ушкодження внаслідок злочинних діянь тощо. При визначенні розміру шкоди слідчий також може користуватися висновками проведених (як з ініціативи органів досудового розслідування, так і інших учасників кримінального провадження) експертиз, бухгалтерських та аудиторських перевірок тощо. При складанні цієї частини обвинувального акта до слідчого висувають аналогічні вимоги, а отже уповноважена особа повинна обґрунтувати свої висновки з приводу завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

П. 8 ч. 2 ст. 291 КПК зобов'язує слідчого вказати в обвинувальному акті розмір витрат на залучення експерта. Таким чином законодавець зобов'язує

особу, вина якої буде доведена судом, відшкодувати не лише завдану шкоду потерпілому, а і інші витрати, які понесла держава в особі органів, що проводять досудове розслідування, при проведенні експертиз. Цілком очевидно, що в обвинувальній акті слідчий зазначає лише розмір витрат на залучення тих експертиз, які були ініційовані органами досудового розслідування та до моменту передачі кінцевого процесуального документу.

В кінці обвинувального акта мають міститися відомості про дату та місце його складання, а також затвердження цього документу підписом уповноваженої особи, яка його склала. Цілком очевидно, що без такого затвердження обвинувальний акт не отримує силу кінцевого процесуального документа та не зможе бути направлений до суду. Там же вказуються прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка склала обвинувальний акт.

Згідно з ч. 4 ст. 291 КПК до суду разом із обвинувальним актом надсилаються такі додатки: 1) реєстр матеріалів досудового розслідування; 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування; 4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час розслідування не до підозрюваного. Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Під реєстром матеріалів досудового розслідування слід розуміти опис процесуальних документів, які є в кримінальному провадженні і на які прокурор збирається спиратися при підтриманні державного обвинувачення в судовому засіданні. Реєстр матеріалів досудового розслідування дозволяє судді під час розгляду провадження

вирішити, наприклад, яких свідків необхідно викликати в судове засідання з метою ознайомлення із їх показаннями.

Також до обвинувального акта додається розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування. Варто нагадати, що нове кримінальне процесуальне законодавство відмовилося від такої дії, як ознайомлення особи з обвинуваченням. Законодавець зобов'язав прокурора під розписку надати копію обвинувального акта та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному та його захиснику. Слід сказати, що за старим КПК особі вручалась копія обвинувального висновку не пізніше як за три доби до дня розгляду справи в суді. Тепер, відповідно, копія обвинувального акта вручається одночасно з направленням його до суду. Тобто у обвинуваченого значно більше часу на ознайомлення з даним процесуальним документом, а отже більше можливостей для розробки тактики свого захисту в суді. Отже, в даному випадку законодавець значно покращив процесуальне становище обвинуваченого.

Розписка підозрюваного про отримання копії зазначених документів може мати довільний характер, проте обов'язкову письмову форму. В цій розписці повинно бути чітко зазначено, хто саме отримав копії необхідних документів, які копії були надані, дата їх отримання та підпис підозрюваного. Без зазначення цих відомостей в подальшому під час судового засідання обвинувачений може оскаржити факт свого ознайомлення із обвинувальним актом чи заперечувати, що копії йому були надані до направлення обвинувального акта до суду, що являється суттєвим порушенням процесуальних прав зацікавлених осіб. Тож при відібранні такої розписки уповноважена особа повинна вимагати від підозрюваного чіткості при її складанні. Аналогічні розписки надаються і цивільним відповідачем щодо отримання

копії цивільного позову, якщо такий позов був пред'явлений не до підозрюваного (п. 4 ч. 4 ст. 291 КПК).

Надання інших документів до суду до початку розгляду забороняється. Цим положенням законодавець вирішив дисциплінувати учасників кримінального провадження (особливо сторону обвинувачення) при залученні таких матеріалів, які можуть вплинути на об'єктивність суду, в той же час не маючи реальної доказової цінності чи не відповідаючи вимогам належності та допустимості. Згідно з ч. 1 ст. 317 КПК документі, інші матеріали надаються до суду вже під час судового провадження його учасниками, додаються до обвинувального акта і в своїй сукупності складають матеріали судового кримінального провадження і можуть іменуватися кримінальною справою.

Висновок. Можна із впевненістю сказати, що чітке дотримання норм чинного кримінального процесуального законодавства органами, які проводять та контролюють досудове розслідування при складанні обвинувального акта, є основною гарантією того, що винні особи будуть піддані справедливому покаранню, а невинні зможуть довести свою непричетність до злочинного діяння та відновити свої права.

Ключові слова: обвинувальний акт, структура обвинувального акта, обвинувальний висновок.

Стаття присвячена аналізу структури обвинувального акта за КПК України 2012 р. у порівнянні із обвинувальним висновком за КПК України 1960 р.

Стаття посвящена аналізу обвинувального акта согласно УПК Украины 2012 г. в сравнении с обвинительным заключением согласно УПК Украины 1960 г.

This article analyzes elements of the indictment under the Criminal Procedure Code of Ukraine (2012) in comparison with the indictment under the Criminal Procedure Code of Ukraine (1960).

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. Ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – С. 889.

2. Кримінально-процесуальне право України : підручник / За загальною редакцією Ю.П. Аленіна. – Ч. : ТОВ «Одиссей», 2009. – 816 с.

3. Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України : підручник. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.

4. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М. : изд. Академии наук СССР, 1958. – 704 с.

5. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц, та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Ч. : Право, 2013. – 824 с.

6. Пожар В.Г. Проблеми забезпечення прав деяких учасників кримінального провадження на етапі закінчення досудового розслідування / Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства : матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) / відп. за випуск д. ю. н., проф. Ю.П. Аленін ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія», – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 86

7. Питерцев С.К. Составление обвинительного заключения. СПб. : Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 1998. – 68 с.

8. Коханов В.А., Савкин А.В. Обвинительное заключение по уголовному делу. М., 1993. – С. 14.

9. Белозеров Ю.Н., Ефимичев С.П. Обвинительное заключение в уголовном процессе. М., 1992. – С. 22

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурко, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гочаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

12. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій / Навч. посібник. – К. ; Істина, 2005. – 456 с.